

INERȚIE SOCIALĂ ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC
Deschideri pentru o analiză funcțională a comunităților

SOCIAL INERTIA IN ROMANIA
Contributions for a Functional Analysis of the Communities

CUPRINS

În loc de prefață / 15

Capitolul 1: DESCHIDERI PENTRU O ANALIZĂ FUNCȚIONALĂ A COMUNITĂȚILOR / 17

- 1.1. Revoluția tranziției / 17**
- 1.2. Ispită și organizare socială / 18**
- 1.3. Libertate/normativitate / 20**
- 1.4. Norme, socializare și control / 22**
- 1.5. Instinctul maximizării profitului / 25**
- 1.6. Miopia socială / 27**
- 1.7. Statut și rol / 29**

Capitolul 2: INERȚIE SOCIALĂ ÎN ROMÂNIA CONTEMPORANĂ / 31

- 2.1. Continuum-ul comunism – postcomunism. România urbană în
secolul al XXI-lea / 31**
 - 2.1.1. Practici comuniste în reconfigurarea spațiului urban / 32
 - 2.1.2. *Postcommunism* / 34
 - 2.1.3. Schimbare și reformă / 35
 - 2.1.4. Orașe postcomuniste? / 38
 - 2.1.5. Comunitate în orașele postcomuniste / 38
- 2.2. Provocări economice comune, soluții politice similare, reacții sociale
diferite în timp de criză. Bariere împotriva mișcărilor sociale
structurate / 40**
 - 2.2.1. Provocări economice comune / 40
 - 2.2.2. Soluții politice similare / 44
 - 2.2.3. Reacții sociale diferite pe timp de criză / 47
 - 2.2.4. Bariere împotriva mișcărilor sociale structurate în România / 55
- 2.3. Principiul orașelor comunicante. Dimensiuni ale migrației urban –
urban la începutul anilor '90 în România / 56**
 - 2.3.1. Considerații privind migrația în România contemporană / 57
 - 2.3.2. Migrația internă pe medii de rezidență / 59
 - 2.3.3. Structura migrației interne în primul deceniu postcomunist / 62
 - 2.3.4. Migrația internă în regiunea de Nord-Est – debutul unei analize / 65

Capitolul 3: STRATEGII COMUNITARE ANTITETICE / 73

3.1. Experimente urbane postbelice în Vest și în Est. „Modulor” și „cutia de chibrituri” / 73

- 3.1.1. Punctul de plecare / 73
- 3.1.2. Metodă și termeni / 73
- 3.1.3. Tentația adamică a perioadei postbelice / 75
- 3.1.4. Le Corbusier și conceptul „Modulor” / 77
- 3.1.5. Ancheta „Corbu” / 78
- 3.1.6. O singură lume – două universuri diferite / 79
- 3.1.7. „Cutia de chibrituri” / 83
- 3.1.8. Reflectarea spațiului construit în structura socială a populației / 86

3.2. Contemporaneitatea comunităților etnico-religioase. Rușii lipoveni în România / 88

- 3.2.1. Coordonatele comunității etnice / 88
- 3.2.2. Scurte considerații istorice. Comunitatea rușilor lipoveni în desfășurare istorică / 89
- 3.2.3. Spațiul imaginat și spațiul real – coordonate ale comunității rușilor lipoveni / 93
- 3.2.4. Timpul și familia în comunitate / 94
- 3.2.5. Mobilitate în spațiu și timp. Migrație și evoluție spirituală / 95
- 3.2.6. Lipovenii din România în prezent / 96

3.3. Practici totalitare de luptă împotriva comunităților etnice din România / 98

- 3.3.1. Comunitate și comunitate etnică / 99
- 3.3.2. Reconstrucția postbelică / 100
- 3.3.3. Minoritățile din perspectiva legii / 101
- 3.3.4. Practici și măsuri / 102
- 3.3.5. Cazuri particulare / 104

Capitolul 4: CONSECINȚE ALE ABSENȚEI SPIRITULUI COMUNITAR / 109

4.1. Socializare și corupție în România contemporană. Incidența miopiei sociale / 109

- 4.1.1. Definiții și percepții / 111
- 4.1.2. Corupție și măsuri anticorupție / 113
- 4.1.3. Corupția „pe scurt” în România / 115
- 4.1.4. Corupția – un proces social / 115
- 4.1.5. Socializare și comunitate / 116
- 4.1.6. Destinul comunității în comunism / 117

4.2. Cronicizarea confuziei ca strategie. Suprapunerea funcțională a partidelor politice și a mass-media / 119

- 4.2.1. Democrație și originalitate / 119

- 4.2.2. Partidele politice în perspectivă funcțională / 121
- 4.2.3. Mass-media în perspectivă normativ-funcțională / 123
- 4.2.4. Suprapunerea funcțională a partidelor politice și a mass-media / 127
- 4.3. Despre educație și disfuncții în societatea românească contemporană. Actualitatea viziunii lui Petre Andrei / 133**
 - 4.3.1. Educație și socializare / 135
 - 4.3.2. Disfuncții cronicizate / 137
 - 4.3.3. Consecințe observabile și mutații profunde / 147
 - 4.3.4. Petre Andrei: un reper peren / 148

Capitolul 5: ORGANIZARE ȘI ACȚIUNE POLITICO-ADMINISTRATIVĂ / 149

- 5.1. Locuire urbană, interacțiune socială și consecințele acestora asupra pieței imobiliare românești / 149**
 - 5.1.1. Orașele ca spațiu al libertății / 149
 - 5.1.2. Orașele ca instrument al totalitarismului / 150
 - 5.1.3. Ingineria migrației și consecințele urbane ale acesteia / 151
 - 5.1.4. Naționalizare / privatizare; colectivizare / reîmproprietărire / 155
 - 5.1.5. Migrație / remigrație și emigrare / 158
 - 5.1.6. Urbanizare, sistematizare, industrializare / economie de piață / 160
 - 5.1.7. Locuire urbană și capital social / 164
 - 5.1.8. Constituirea pieței imobiliare: 1990-1995 / 166
 - 5.1.9. Dinamica inițială: 1995-2000 / 169
 - 5.1.10. Dezvoltarea pieței imobiliare: 2000-2008 / 171
 - 5.1.11. Declanșarea renașterii: 2009 – prezent / 178
- 5.2. Societatea bazată pe cunoaștere – slogan, scop, realitate. Politici urbane contemporane într-o abordare comparată / 182**
 - 5.2.1. Conceptul de SBC (KBS) în lumea contemporană / 183
 - 5.2.2. Principii ale SBC. Propunere de public *policy goals* / 188
 - 5.2.3. Politici urbane– SBC (KBS) – fundalul conceptului de „Knowledge City” / 189
 - 5.2.4. SBC (KBS) în România: un simplu slogan / 191
 - 5.2.5. Profilul orașului Iași în SBC (KBS) – disfuncții / 193
 - 5.2.6. Orașul Aachen în SBC (KBS): model de funcționare coerentă / 195
- 5.3. România formală – regionalizarea în umbra modificării Constituției / 197**
 - 5.3.1. Spațiu și conținut / 197
 - 5.3.2. Contextul european și modelele / 199
 - 5.3.3. Contextul românesc: obiective, procese, consecințe / 200
 - 5.3.4. Deziderate și capcane / 203

Instead of preface / 209

Chapter 1: APPROACHES FOR A FUNCTIONAL ANALYSIS OF COMMUNITIES / 211

- 1.1. The revolution of transition / 211**
- 1.2. Temptation and social organization / 212**
- 1.3. Freedom/the setting of norms / 215**
- 1.4. Norms, socialization and control / 217**
- 1.5. The instinct to maximize one's profit / 220**
- 1.6. The social myopia / 222**
- 1.7. Status and role / 224**

Chapter 2: SOCIAL INSERTION IN CONTEMPORARY ROMANIA / 227

- 2.1. The continuum between communism and post-communism. Urban Romania in the 21st century / 227**
 - 2.1.1. Communist practices in the reconfiguration of the urban space / 228
 - 2.1.2. The post-communism / 230
 - 2.1.3. Change and reform / 231
 - 2.1.4. Are there any post-communist cities? / 234
 - 2.1.5. Community in the post-communist cities / 235
- 2.2. Common economic challenges, similar political solutions, different social reactions in times of crisis. Barriers against the structured social movements / 236**
 - 2.2.1. Common economical challenges / 237
 - 2.2.2. Similar political solutions / 240
 - 2.2.3. Different social reactions in times of crisis / 244
 - 2.2.4. Barriers against the structured social movements in Romania / 252
- 2.3. The principle of communicating cities. Dimensions of the city-to-city migration at the beginning of the 90s in Romania / 253**
 - 2.3.1. Considerations on migration in contemporary Romania / 254
 - 2.3.2. The internal migration depending on residence environments / 256
 - 2.3.3. The structure of internal migration in the first post-communist decade / 259
 - 2.3.4. The internal migration in the North-East region – the beginning of an analysis / 262

Chapter 3: OPPOSING COMMUNITARIAN STRATEGIES / 271

3.1. Urban Post-war Experiments in the West and in the East. The “Modular” and “the matchbox” / 271

- 3.1.1. Starting point / 271
- 3.1.2. Method and keywords / 271
- 3.1.3. The Adamic temptation of the post-war period / 273
- 3.1.4. Le Corbusier and the modular concept / 275
- 3.1.5. “The Corbu” Investigation / 276
- 3.1.6. One world – two different worlds/natures / 278
- 3.1.7. “The matchbox” / 282
- 3.1.8. Reflection of the built environment on the social structure of the population / 284

3.2. The contemporaneousness of Ethno-religious Communities. Russian Lipovans in Romania / 286

- 3.2.1. The coordinates of the ethnic community / 286
- 3.2.2. Brief historical consideration – The community of Russian Lipovans in the course of history / 287
- 3.2.3. Imagined space and real space – coordinates of the Russian Lipovans community / 292
- 3.2.4. Time and family in the community / 292
- 3.2.5. Mobility in space and time. Migration and spiritual evolution / 293
- 3.2.6. Lipovans in Romania in the present / 294

3.3. Totalitarian methods of fighting against ethnic communities in Romania / 297

- 3.3.1. Community and ethnic community / 298
- 3.3.2. Post-war reconstruction / 299
- 3.3.3. Minorities from the perspective of the law / 299
- 3.3.4. Practices and measures / 301
- 3.3.5. Particular cases / 303

Chapter 4: THE ABSENCE OF COMMUNITARIAN SPIRIT: CONSEQUENCES / 309

4.1. Socialization and corruption in contemporary Romania/Incidence of social myopia / 309

- 4.1.1. Definitions and perceptions / 311
- 4.1.2. Corruption and anti-corruption measures / 313
- 4.1.3. Corruption in Romania – “short version” / 314
- 4.1.4. Corruption – a social process / 315
- 4.1.5. Socialization and community / 316
- 4.1.6. The destiny of the community in communism / 317

- Res: 2017-01-01 10:00:00
- 4.2. The chronic confusion as a strategy. The functional overlap of political parties and of the a mass-media / 318**
- 4.2.1. Democracy and originality / 319
 - 4.2.2. The political parties analyzed from a functional perspective / 321
 - 4.2.3. The mass-media from a normative and functional perspective / 323
 - 4.2.4. The functional overlap of the political parties and of the mass-media / 327
- 4.3. On education and dysfunctions in the contemporary Romanian society. The present validity of Petre Andrei's thinking / 334**
- 4.3.1. Education and socialization / 336
 - 4.3.2. Chronic dysfunctions / 338
 - 4.3.3. Observable consequences and profound mutations / 348
 - 4.3.4. Petre Andrei: a perennial mark / 349

Chapter 5: POLITICAL-ADMINISTRATIVE ORGANIZATIONS AND ACTIVITY / 351

- 5.1. Urban habitation, social interaction and the consequences they have on the Romanian real estate market / 351**
- 5.1.1. Cities as places of freedom / 351
 - 5.1.2. Cities as instruments of totalitarianism / 352
 - 5.2.3. Migration engineering and its urban consequences / 353
 - 5.2.4. Nationalization / privatization; collectivization / restitution / 358
 - 5.2.5. Migration / remigration and emigration / 361
 - 5.2.6. Urbanization, systematization, industrialization / market economy / 362
 - 5.2.7. Urban Inhabitation / Housing and social capital / 366
 - 5.2.8. Housing Market Establishment: 1990-1995 / 368
 - 5.2.9. Initial Dynamics: 1995-2000 / 371
 - 5.2.10. The Development of the Real Estate Market: 2002-2008 / 373
 - 5.2.11. Triggering resettlement: 2009 – present / 380
- 5.2. Knowledge Based Society – slogan, aim, reality. Contemporary urban policies in a comparative approach / 383**
- 5.2.1. The Knowledge Based Society concept in the contemporary society / 384
 - 5.2.2. The principles of a Knowledge Based Society. An example of public policy goals / 389
 - 5.2.3. Urban policies – KBS – the background for the concept of “Knowledge City” / 391
 - 5.2.4. KBS in Romania: a simple slogan / 392
 - 5.2.5. The city of Iași in Knowledge Based Society – Dysfunctions / 394
 - 5.2.6. The city of Aachen in the Knowledge Based Society – an example of good practice / 397
- 5.3. Formal Romania – the regionalization in the shadow of the new Constitution / 398**

Resp. 5.3.1. Space and contents / 399

5.3.2. European context and models / 400

5.3.3. The Romanian context: objectives, processes, consequences / 402

5.3.4. Desiderata and traps / 405

Bibliografie / 407

Anexa / 421

Résumé: Insertion sociale dans l'espace roumain. Directions pour une analyse fonctionnelle des communautés / 423

Capitolul 1

DESCHIDERI PENTRU O ANALIZĂ FUNCȚIONALĂ A COMUNITĂȚILOR

1.1. Revoluția tranziției

Oricât de neutru ar putea fi un sociolog atunci când analizează societatea în care s-a născut și în care trăiește, curiozitățile profesionale satisfăcute îi relevă informații care aduc mai mult decât înțelegere. Și nu ne referim aici la abordările microsociologice, care ar putea hrăni credibil – dacă nu chiar justificat – prezumții de subiectivitate. Experiența, inclusiv a tinereții timpurii într-o societate totalitară, m-a ferit, chiar anterior debutului studierii sociologiei, de un eventual entuziasm nejustificat cu privire la rapiditatea unor transformări profunde, fundamentale și pozitive ale societății românești, după schimbarea fermă de la sfârșitul anului 1989. Nu era semnul unei intuiții superioare, ci doar reflexul apatiei devenită companion devotat. Am aflat apoi, studiind sociologia, că oricărei schimbări sociale bruște și profunde îi urmează, inevitabil, o perioadă dificilă și îndelungată pentru ca realitatea să se reconfigureze. A fost cazul Revoluției Franceze, care a pornit epoca așa-zisei „revoluții de după revoluție”. La noi, perioada postdecembristă corespunzătoare a fost numită „tranziție”, dar a prezentat aceleași caracteristici ca orice perioadă postrevoluționară de oriunde și de oricând. Mare parte a structurilor instituționale care dau ființă Statului pot fi destructurate peste noapte ca unică soluție pentru schimbarea unui regim politic nelegitim. Restructurarea însă nu mai poate fi realizată la fel de rapid. Disfuncțiile asociate revoluțiilor sunt privite cu surpriză de populație și chiar cu un sentiment de nedreptate. Adăugăm la toate acestea tentația politicianistă inevitabilă și avem toate ingredientele traversării unei îndelungate perioade de anomie în care cauzele nu sunt identificate detaliat, viitorul dorit este un reper ce se actualizează morganatic, la noi prezentul public al oricărui „post” constând într-un efort de sincronizare europeană reluat, cam la fiecare cinci decenii, „arzându-se etapele”.

Păstrând trimiterea către Revoluția Franceză, căutăm și la noi, în anii '90 și după aceea, semnele unei preocupări sistematice pentru înțelegerea stării de fapt în încercarea de a reduce pe cât posibil durata „tranziției”. Sociologia însăși s-a conturat ca urmare a unei asemenea preocupări în societatea franceză a sfârșitului de secol XVIII și început de secol XIX. Sigur, sociologia a fost, în

perioada comunistă, unul dintre domeniile considerate periculoase pentru regim și prin urmare numărul și chiar calitatea specialiștilor erau monitorizate, evident nu din dorința creșterii acestora. Sunt mai bine de cincisprezece ani de când ne-am lovit sistematic de câteva întrebări. De ce este societatea românească atât de puțin capabilă să depășească mai repede și mai ușor etapele pe care le are de parcurs? Care sunt mecanismele sociale care blochează conjugarea energiilor necesare depășirii unei situații receptate de imensa majoritate a populației ca fiind departe de ceea ce și-ar dori de la societatea în care trăiesc? Care ar putea fi acel element fundamental permițând o abordare integralistă? Răspunsul este abordarea comunitaristă. Comunitatea reprezintă structura socială a cărei absență sau funcționare defectuoasă generează disfuncții sociale copleșitoare. Pentru rezolvarea problemelor comune la nivel societal este nevoie de coeziune socială crescută. Experiența comunitară este decisivă pentru prezența puternică sau, dimpotrivă, pentru gradul scăzut de coeziune socială. Demersul nostru este în mod asumat de factură macrosociologică, cu toate lipsurile pe care cititorul le poate găsi.

1.2. Ispită și organizare socială

Există în imaginarul colectiv reprezentări persistente ale *ethos*-ului diverselor popoare. În imensa majoritate a cazurilor în care am întrebat studenții care ar fi țara pe care o consideră la polul opus României din perspectiva calității vieții sociale, răspunsul a fost Germania, la mare distanță în „clasament” apărând Japonia pe locul doi. Germania rămâne un reper permanent ca popor capabil să refacă, în doar câteva decenii, o țară complet devastată de război. Dar ce îi face pe germani capabili de un asemenea efort colectiv colosal? Prin extensie, care sunt elementele care fac diferența între orice popor capabil de un asemenea efort sau de eforturi similare și oricare altul care nu reușește să depășească situații care măcar par mai puțin împovărătoare? Considerăm că răspunsul stă în gradul de libertate relativă pe care și-l asumă indivizii ce alcătuiesc populația fiecărei țări. Altfel spus, ceea ce trebuie analizat în cât mai multe nuanțe este raportul dintre libertate și normativitate.

Raportarea la norme reprezintă un element esențial din perspectiva agregării eforturilor sociale. Să ne imaginăm o situație simplă. Coincidența face ca în două orașe cu populație numeric apropiată, unul din Germania și celălalt din România, consiliile locale să ia decizia ca, începând cu o aceeași dată, câte o stradă centrală cu flux auto important să devină exclusiv pietonală. În ziua cu pricina, la noi traficul auto rămâne neschimbat, în timp ce la ei nicio mașină nu mai trece pe acea stradă. Prima explicație pe care au dat-o sau pe care au acceptat-o aproape în unanimitate studenții cărora le-am propus acest exercițiu de imaginație este aceea că „nemții respectă normele”. Aproape că apărea reprezentarea

unor roboței incapabili să încalce vreo normă. Sigur, apar și corelatele care arată că acolo amenzi sunt foarte mari, că încălcarea legii chiar se pedepsește etc. Dar această pseudo-explicație nu poate lămurii misterul respectării fără greș a interdicției. Din greșeală, dacă nu din cine știe ce alt motiv, măcar un șofer trebuia să fi încălcat interdicția. Explicația este mult mai simplă. Dacă la noi este posibil să fie puse doar niște indicatoare care să anunțe că accesul auto este interzis, măsura potrivită ar fi blocarea fizică a accesului autovehiculelor. Numai astfel ne putem asigura că decizia va fi respectată fără excepții.

Chiar dacă sună pretențios, acest exemplu ne conduce către filosofia de organizare socială. Explicit, cum este de preferat, sau implicit, cum este cazul la noi, orice societate este organizată în funcție de maniera în care privește omul. În România, la nivel administrativ fundamental suntem tributari unei concepții de-a dreptul fanteziste. Socrate arăta că omul este bun în sine și că, dacă totuși un individ săvârșește răul, o face doar din necunoașterea binelui. Astfel, ar fi suficient ca acelui om să i se arate ce este bine și ce este rău ca el să nu mai săvârșească răul. Nimic mai fals. Această viziune idilică poate reprezenta maniera în care un gânditor își reprezintă lumea din jur din rațiuni ce țin, probabil, de confortul interior. Iar la Socrate putem bănui că acesta reprezenta un reper cu atât mai important cu cât preocuparea pentru cel exterior lipsea aproape în totalitate. Dar ce consecințe teribile are eroarea de a păși pe această cale când poate nici nu ai auzit de Socrate, dar ești în poziția de a redacta acte legislative/administrative!

Să luăm iarăși un exemplu ipotetic, deși foarte realist. În cazul unui examen, fie în cadrul unui concurs, fie pur și simplu pentru o evaluare obișnuită, unul dintre candidați primește un rezultat sensibil sub valoarea prestației sale. Acesta nu își face iluzii cu privire la o eventuală eroare neintenționată. Cunoaște motivul subiectiv și asumat pentru care a fost depunctat și decide să se opună deciziei arbitrare care îl dezavantajează. Depune o contestație și așteaptă răbdător ca aceeași comisie care l-a depunctat intenționat, din rațiuni fără nicio legătură cu prestația sa reală, să reevalueze lucrarea. Nu este surprins deloc să vadă că rezultatul este același. Scrie o nouă contestație și încearcă să o depună la un alt nivel, care să îi asigure o reevaluare de către o nouă comisie. Foarte repede observă că nu are unde să depună o altă contestație, regulamentul desfășurării examenului stipulând faptul că a doua decizie a aceleiași comisii rămâne definitivă. Din perspectiva iluziei socratice totul este întemeiat, pentru că membrii comisiei nu puteau greși decât neintenționat. Contestația le arăta însă că au greșit, iar ei știind acum că ceea ce făcuseră nu a fost bine, vor săvârși fără zăbavă binele. Din perspectiva unei abordări realiste a naturii umane, probabilitatea ca membrii acelei comisii să nu fi săvârșit acea nedreptate ar fi crescut doar dacă ei ar fi știut că orice candidat ar fi avut în mod real posibilitatea de a se opune unei decizii arbitrare prin apelul la o altă comisie cel puțin.

O primă condiție pentru a avea cetățeni care să respecte regulile este să nu îi ispitești să le încalce. Mai mult, este necesar să nu îi ispitești să se com-

porte arbitrar configurând normele astfel încât să aibă certitudinea că nimeni nu se va putea opune real unor decizii arbitrare. Ignorând faptul evident că niciun om nu este animat doar de aspecte raționale, de altruism și de obiectivitate neștirbită, nu facem altceva decât să ispitim oamenii să încalce normele și să ridice bunul plac la rang de reper unic. Afectele, sentimentele, dorințele, nevoile, interesele, impulsurile sunt toate dimensiuni care influențează comportamentul uman. Ignorarea acestui fapt în contextul organizării sociale nu poate sprijini câtuși de puțin mecanismele coezive.

Există și idei fanteziste conform cărora membrii altor națiuni ar fi genetic diferiți de noi și asta ar face ca ei să aibă un mod aparte de raportare la norme. Unitatea genetică a speciei umane este desăvârșită, diversitatea raselor fiind rezultatul unor variațiuni genetice minime. Dar dacă toți ne naștem cu același bagaj genetic fundamental, rezultat al efortului de învățare la nivelul speciei, rezultă că diferențele de comportament, de raportare la norme și la cei din jur își au originea în ceea ce învață fiecare individ după naștere. Procesul socializării este cel care contribuie decisiv la configurarea arhitecturii personalității indivizilor maturi. Vom analiza în textul acesta și aspecte care țin direct de socializare și, mai ales, vom analiza consecințele unei socializări deficitare asupra capacității de acțiune colectivă. Dar înainte de asta este necesar să conturăm câteva aspecte esențiale ale raportului dintre libertate și normativitate, din perspectiva aceluiași reper crucial care este coeziunea socială.

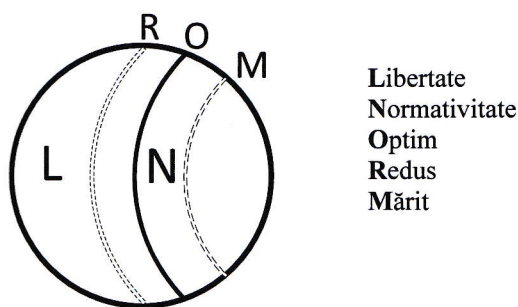
1.3. Libertate/normativitate

În momentul nașterii, aria libertății fiecăruia dintre noi este maximă. Este libertatea din starea de natură. Ea nu este știrbită de nimic în sine. Singurele sale limite sunt date de bagajul genetic. De exemplu, nu putem zbura prin mijloace proprii. Această libertate contravine însă unui alt aspect înăscut indivizilor speciei umane, și anume instinctul sociabilității. Acesta ne face să trăim împreună cu semenii noștri, adică în societate. Apare aici o tensiune între libertatea din starea de natură și traiul în societate. Asta pentru că exercitarea libertății absolute înseamnă negarea socialului. Asumarea libertății naturale de către indivizi conduce la anarhie, adică la disoluția socialului și astfel la amenințarea cu dispariția tuturor. Prin urmare, este nevoie ca libertatea din starea de natură să fie restrânsă astfel încât viața alături de ceilalți să fie posibilă. Libertatea fiecăruia trebuie să fie limitată, făcându-se astfel loc libertății celorlalți. Contractualiștii au imaginat povestea contractului social, prin care fiecare individ renunță, în favoarea autorității publice (a Statului), la o parte a prerogativelor din starea de natură, primind în schimb garanții pentru exercitarea celor pe care le păstrează.

Am văzut că este necesar să limităm libertatea din starea de natură. Dar cum se stabilește, cât trebuie restrânsă aceasta? Sau, altfel spus, cum ne putem

...să seama, la un moment dat, dacă libertatea ar mai putea fi restrânsă sau dacă, dimpotrivă, ar fi utilă o relaxare? Sigur că nu există un cântar sau alt instrument de măsură. Dar la nivel macrosocial o putem deduce prin raportare la gradul de coeziune socială. Nimeni nu poate acționa direct și rapid pentru influențarea raportului dintre libertate și normativitate, rămânând totodată în context democratic. Totul se raportează la societăți clar identificate la un moment istoric bine delimitat. Capacitatea unei societăți de a face față mai bine sau mai puțin bine provocărilor unei anumite epoci ne arată gradul de coeziune prezent în acea societate. În funcție de cerințele unei epoci istorice, gradul de libertate al fiecărui individ va fi mai extins sau mai restrâns. În termenii lui Durkheim, raportul dintre conștiința colectivă și conștiințele individuale poate fi relativ mai constrângător sau, dimpotrivă, relativ mai puțin constrângător. Dar cu siguranță societatea nu poate fi tratată ca obiect decât din perspectivă euristică, nicidecum la nivel acțional direct. Ea reclamă cunoaștere și acțiuni care să îi sprijine propriile direcții de evoluție, nu să i le nege în numele unor finalități exterioare.

Figura 1: Dinamica raportului dintre libertate și normativitate

În Figura 1 încercăm să surprindem dinamica raportului dintre libertate și normativitate. Putem să ne imaginăm pentru fiecare perioadă istorică un raport optim între acestea. Cu cât raportul real se apropie de cel optim, cu atât mai rapid și mai eficient va reuși populația unei țări să își atingă scopurile comune. Cu cât mai mult se va îndepărta raportul real de cel optim, cu atât mai redusă va fi coeziunea socială, iar atingerea țelurilor publice va fi cu atât mai dificilă.

Este însă important de analizat, în fiecare caz în parte, dacă îndepărtarea de optim se petrece în dauna libertății sau în cea a normativității. Să luăm de exemplu cazul României postbelice. Înainte de 1990, îndepărtarea de optim s-a făcut în dauna libertății. Ca orice regim totalitar, comunismul se putea menține doar prin restrângerea libertății cetățenilor. Norme sau doar practici fără noimă, dacă le raportăm la un regim democratic, erau impuse pentru a descuraja orice formă de manifestare care ar fi putut genera neplăceri celor de la putere. Resortul astfel tensionat artificial a fost eliberat în decembrie 1989, iar după aceea am

asistat firesc la o translaie a raportului dintre libertate și normativitate tot îndepărtat de optim, dar de această dată în dauna normativității. Și asta nu pentru că procesul de legiferare ar fi suferit o sincopă. Dimpotrivă, am asistat și încă asistăm la ceea ce unii numesc „hemoragie legislativă”. O adevărată incontinență normativă caracterizată de aprobarea în Parlament a unui număr deosebit de mare de legi. Este unul dintre semnele neputinței statale. Raportul libertate/normativitate nu este afectat de existența acestei multitudini extreme de acte normative. Asta deoarece numai acele norme care produc efectele scontate influențează acel raport. Cele mai multe dintre acele legi însă nu sunt aplicabile și, cel mai important, nu sunt respectate. În perioada Renașterii, eșafodajul normativ al societăților occidentale risca să se năruiască odată cu slăbirea principalului pilon al său, și anume normativitatea de extracție religioasă. Nu era nevoie de răspuns la întrebarea „Există Dumnezeu?”. Simpla ei rostire a clătinat din temelii ordinea anterioară. Recursul la normativitatea de tip juridic, rațională și logic coerentă a părut răspunsul perfect pentru instituirea unei noi ordini. Dar normele juridice sunt eficiente cu o singură condiție majoră, chiar dacă pare tautologică: ele trebuie să fie respectate.

Îndepărtarea de optim a raportului dintre libertate și normativitate în defavoarea libertății dă aparența unei eficiențe crescute pe termen mediu, însă este marcată de nesustenabilitate. Încercarea de a mutila societatea pentru a o subsuma unui plan care îi ignoră natura nu poate avea succes. Foarte repede pe scara istoriei orice asemenea sistem colapsează inevitabil, așa cum ne-a învățat Malthus în urmă cu mai bine de două secole. Deplasarea în raport cu optimul în dauna normativității are drept consecință majoră creșterea corespunzătoare a entropiei sociale. Fiecare individ își intensifică eforturile, consumă o mai mare cantitate de energie, dar în lipsa unui efort concertat rezultatele sunt firave și nesustenabile. Toate aceste forme de coeziune ne duc cu gândul către Moș Ion Roată, Union Jack, URSS sau UE. Un reflex al legii biologice a grupării oamenilor acționează și la nivelul statelor sub forma nevoii de agregare până la nivel suprastatal. Dar oare cum va arăta parcursul integrării într-o construcție de tip european a unei țări ca România, în care gradul de coeziune socială este cel mai redus din Europa? Cunoaștem deja o bună parte a răspunsului la această întrebare.

1.4. Norme, socializare și control

Revenind la normativitate și la condițiile în care aceasta poate limita libertatea din starea de natură, este necesar să prezentăm schematic o tipologie a normelor. Cea mai simplă tipologie împarte normele în scrise și nescrise. Pentru cele din prima categorie este nevoie să realizăm o subtipologie care va include, pe de o parte, normele scrise dar fără surprindere juridică (regulamente diverse,

coduri de conduită etc.), iar pe de altă parte, normele juridice. Fiecare individ intră în contact cu astfel de norme imediat după naștere, ca parte a procesului de socializare. Acesta este de fapt procesul prin care umanitatea noastră potențială se obiectivează, impactul fiind cu atât mai relevant cu cât vârsta subiectului socializării este mai mică. Fiecare dintre instanțele de socializare (familia, grupul de egali, școala, comunitatea, mass-media) este totodată – ar trebui să fie, de fapt – instanță de control social. Fiecare verifică respectarea și sancționează nerespectarea normelor pe care le transmite, procesul fiind prezent pe toată durata vieții. Există, desigur, și o anumită suprapunere în privința normelor transmise de diverse instanțe de socializare, responsabilitatea exercitării controlului social corespunzător fiind de asemenea multiplicată în fiecare caz în parte.

Eficacitatea internalizării normelor de către generațiile tinere depinde în mod direct de forța instanțelor de socializare, de capacitatea lor de a-și exercita controlul. Iar forma cea mai solidă de transmitere a lor este exemplul dat de ceilalți. Existența unui hiat între, pe de o parte, ceea ce se vehiculează ca un conținut axiologic-normativ și, pe de altă parte, ceea ce se observă în practica socială curentă conduce inevitabil la atenuarea impactului socializării. Cu cât o instanță de socializare este mai firavă, cu cât prezența, importanța și influența ei sunt mai reduse, cu atât mai mic va fi efectul dorit al socializării. Nu vom detalia starea acută de suferință a tuturor instanțelor de socializare în România, privite aici în principal ca instanțe de control social. Cu o singură excepție (comunitatea), nici nu este nevoie să o facem. Nu este un secret pentru cineva onest starea actuală de suferință a familiei, a relațiilor din grupul de egali, a școlii, a mass-media. Dar nu este cazul doar a instanțelor de control social informal. Legislativul, Executivul, Justiția sunt la fel de slab situate în imaginarul colectiv. Reprezentarea clasică a familiei nu se mai suprapune în foarte multe zone realității. Rata divorțurilor este în creștere, pe fondul reducerii numărului de căsătorii. În privința interacțiunii cu prietenii, românii se află pe ultimul loc în Europa. Calitatea din învățământul românesc este pe cât de des invocată în documentele oficiale, pe atât de absentă în realitate. Scorurile testelor PISA ne arată succint cât de îngrijorătoare este situația. Prin partizanatul nelimitat și prin tabloidizarea profundă, degradarea mass-media este aproape perfectă. Cu greu ne putem imagina cum ar mai putea scădea calitatea învățământului și a mass-media în România. Dar aceleași carențe de imaginație le dovedeam și în urmă cu câțiva ani și le vom avea și peste alți câțiva. Ni se dovedește permanent că într-adevăr putem și mai puțin. Calitatea sistemului normativ juridic este de asemenea deplorabilă. Acte normative contradictorii în sine sau între ele, depășite înainte de a intra vigoare, deseori lipsite prea mult timp de norme de aplicare, uneori fără a indica sancțiuni pentru nerespectare, finalizate fără o consultare măcar a principalilor *stakeholderi*. Existența pentru România a Mecanismului de Cooperare și Verificare pe Justiție la nivelul UE reprezintă un indicator excelent al stării de fapt. Imaginea persistentă

a corupției extinse și a incompetenței din Justiție face ca orice român să poată înțelege foarte repede tâlcul parafrazei unei vechi ziceri populare: „Cine fură azi un ou e un bou”. Asistăm de asemenea la aglomerarea excesivă a instanțelor civile de judecată, datorată nefuncționării unor mecanisme sociale specifice, care ar trebui să fie în măsură să preîntâmpine ajungerea multor cauze în instanță.

Arătăm mai sus că, din suita instanțelor de control social, comunitatea este singura ce reclamă o atenție crescută aici. Asta deoarece este ignorată de cele mai multe ori. Absența sa aproape completă în mediul urban și funcționarea tot mai defectuoasă în mediul rural conduc la următorul lucru: toate consecințele deosebit de negative ale acestei situații să fie cele mai persistente comparat cu celelalte. Aproape niciodată nu se discută despre aceste subiecte în spațiul public și cu atât mai puțin în cel privat. Lipsa de interes pentru cunoașterea sociologică a contribuit la scăderea dramatică în România a interesului pentru sociologie ca specializare universitară. Despre toate celelalte instanțe de control social măcar știm că nu funcționează corespunzător. În cazul comunității, nici măcar nu știm că nu știm.

Pentru a avea impactul scontat, fiecare instanță de socializare trebuie să fie înlănțuită cu toate celelalte. Absența oricărei asemenea componente din proces conduce la un rezultat puternic deficitar. Desigur, cu cât ar lipsi mai multe, cu atât ar fi mai îngrozitor. Cum ar putea să nu existe un impact important în arhitectura conștiinței pentru cineva care a crescut fără familie? Dar pentru cineva care nu ar avea contact cu cei de vârsta lui în copilărie și nu numai? La fel ca și pentru cineva care nu ar fi parte a unui proces sistematic de educare formală prin școală. Evident, nu mai puțin negativ ar fi în societatea actuală impactul lipsei contactului cu orice formă de vehiculare în masă a informației. Când îmi întreb studenții dacă le-ar plăcea să trăiască într-o societate în care o bună parte a populației să fie reprezentată de persoane care să nu fi crescut în familie – sau care să nu fi avut prieteni de vârsta lor, sau care să nu fi mers la școală, sau care să nu fie conectați la niciun mijloc de informare în masă – au un recul destul de puternic. În nouă cazuri din zece, când indic pe tablă instanțele de socializare punând denumirea fiecăreia în cercul alocat – cu excepția comunității unde pun semnul întrebării –, nimeni nu poate spune ce instanță lipsește. După ce îi anunț că, din păcate, trăim cu toții într-o societate în care o bună parte a populației a fost socializată în absența uneia dintre instanțe, liniștea devine perfectă. Pentru că, indiferent care dintre instanțe lipsește, consecințele negative sunt la fel de grave. Sigur că sociologii care citesc aceste rânduri ridică sprâncenele încercând să înțeleagă ce ar putea însemna procentual sintagma „o bună parte a populației”. Nu avem rezultate ale unor cercetări dedicate care să ne ajute să indicăm măcar o valoare orientativă. Chiar dacă se bazează pe interpretarea rezultatelor unor cercetări care vizează teme corelate, concluzia noastră este că oriunde avem locuire în blocurile comuniste, comunitatea a fost și este în continuare absentă.

De asemenea, chiar acolo unde locuirea este realizată în locuințe care asigură o densitate redusă a indivizilor, în absența congregării lor și pe alte considerente decât cele ce țin de aspecte financiare/materiale și fără o locuire îndelungată împreună, nu putem vorbi decât cel mult de rudimente de relații comunitare. Privind astfel, observăm că unei părți importante a populației îi este necunoscută experiența comunitară, absența acestei verigi în procesul socializării și lipsa controlului social aferent fiind în măsură să contribuie consistent la îndepărtarea de optim a raportului libertate/normativitate, în dauna normativității.

De altfel, cu cât o instanță de control social este mai puțin capabilă să își exercite funcția, cu atât mai mult crește aria libertății fiecăruia, entropia socială sporită diminuând corespunzător capacitatea de a rezolva probleme comune. Mecanismul acestui proces ține de faptul că, deși intrăm imediat după naștere în procesul socializării, tendința naturală pe toată durata vieții este să ne recăpătăm libertatea din starea de natură. Astfel, oriunde găsim o breșă în stavila normativă, pășim prin ea.

1.5. Instinctul maximizării profitului

Am adus în atenție de câteva ori până acum câteva aspecte prin care se face simțită influența biologicului asupra vieții sociale. Păstrând aceeași direcție de analiză, revenim cu unele considerații care vizează instinctele și civilizația. Am văzut că nu putem suspecta carențele genetice ca fiind la baza dificultăților noastre ca popor în a ne atinge scopurile. O altă supoziție destul de prezentă în contextul comparării cu națiunile amintite este aceea că ar fi mai civilizate. Că respectarea normelor și integrarea celor mai mulți în efortul colectiv ar fi – pentru societățile unde acestea sunt prezente – semnele unui avans civilizațional important, prin comparație cu societatea românească. Să vedem ce elemente ar putea susține această poziție.

Din perspectiva abordării noastre, într-o accepțiune foarte cuprinzătoare, o acțiune este civilizată atunci când manifestarea unui instinct se face în manieră socialmente acceptabile. Putem să ne imaginăm instinctele ca pe niște planuri active preexistente, peste fiecare dintre ele societatea așezând câte un strat normativ. Inconsistența acestuia din urmă sau, la limită, lipsa lui fac să fie complet sau parțial nefiltrată social acțiunea instinctului. Este tot o formă de creștere a ariei libertății înspre cea din starea de natură, care nu este altceva decât manifestarea neîngrădită a tuturor instinctelor.

Fie și numai dintr-un reflex patriotic, prima tentație este de a respinge ideea că noi românii suntem mai puțin civilizați decât nemții, de exemplu. Dar nu sunt de ajuns reflexele, deși atât de mulți le confundă permanent cu instinctele. Privind din perspectiva incidenței statistice a unor manifestări contrare normelor, nu putem trage concluzia că am fi mai puțin civilizați decât alții. Sigur că există

și la noi, ca pretutindeni, oameni a căror experiență socializatoare nu a reușit să așeze pe anumite instincte stratul social necesar unei manifestări civilizate, adică acceptabile din punct de vedere social. Incidența unor acte de violență, a violurilor sau a altor asemenea ne arată că nu ar exista în general la noi un procent mai mare al persoanelor cu carențe de civilizație în ceea ce privește manifestarea unor instincte cum ar fi cel al agresivității, cel sexual etc. Și totuși, oare să nu fie nicio diferență între noi și nemți, dar totuși să trăim în condiții sensibil diferite?!

Ultimul deceniu al secolului trecut a stat, în România, sub spectrele democratizării, privatizării și trecerii la economia de piață. În acel context am observat un comportament care ne-a surprins. Deși era tot mai evidentă calea pe care se pășea, și anume retragerea masivă a statului din economie, erau foarte numeroși cei care țineau până dincolo de limite de vechile locuri de muncă. Sigur că amenințarea șomajului, dificultatea schimbării ocupației mai ales după o anumită vârstă și alte asemenea considerente explică în bună măsură acea atitudine. Dar nu în totalitate. Au existat suficiente cazuri în care, deși existau oferte de muncă în mediul privat mai bine plătite, ele erau ignorate. Motivul este acțiunea instinctuală. Fără să facă un calcul de genul celui pe care îl vom face noi aici, acționau ca și cum l-ar fi făcut. Să spunem că un muncitor la stat primea salariul X, pentru care trebuia să fie pontat în întreprindere 8 ore pe zi. Tot atâtea ore ar fi trebuit să fie pontat același muncitor și într-un atelier particular, dar ar fi primit un salariu în valoare de 3X. Trendul retragerii Statului din economie era evident, așa că pentru refuzul oportunității nu s-ar putea invoca mitul sustenabilității unui loc de muncă la Stat comparativ cu unul în mediul privat. Putem considera că riscurile pierderii fiecăruia dintre cele două locuri de muncă erau egale. Și atunci, ce putea justifica refuzul unei asemenea oferte? Considerăm că răspunsul este reprezentat de acțiunea neîngrădită social a instinctului maximizării profitului.

Foarte simplu spus, instinctul maximizării profitului ne învață să luăm cât mai mult cu cât mai puțin efort. El este prezent la toate speciile, indiferent de regn. În cazul anumitor specii care au dezvoltat viață socială, acest instinct este uneori atenuat prin acțiunea altora care promovează bunăstarea grupului în dauna celei individuale. Dacă în cazul acțiunii altor instincte nu se constată la noi carențe de civilizație care să ne situeze în alte categorii decât cele în care se poziționează state mai dezvoltate, în cazul acestui instinct nu mai putem ajunge la aceeași concluzie. Muncitorul de care aminteam câștiga salariul X muncind doar o fracțiune din cele 8 ore cu care era pontat, de obicei sub 4 ore. În cazul atelierului particular, pentru salariul 3X ar fi trebuit să muncească toate cele 8 ore. Un simplu calcul aritmetic ne arată că profitul era maximizat în cazul păstrării vechiului loc de muncă. În imensa majoritate a cazurilor dilema s-a rezolvat prin dispariția ispitei reprezentată de locurile de muncă în acele întreprinderi de stat. Când vechile locuri de muncă au dispărut, alte instincte au acționat și i-au făcut